

הרב יעקב מדין שליט"א

שיחה לפרשת לך לך

יסוד האמונה

נראה שמחלוקת זו עומדת גם ביסוד שיטתם ביחס לאמונה. בספר הכוזרי מבסס ריה"ל את האמונה על יציאת מצרים וההתגלות. מכות מצרים, קריעת ים סוף ומעמד הר סיני הם אירועים ניסיים שהתרחשו קבל עם ועדה. מיליונים היו עדים להם, ואירועים חריגים אלה הם ראייה לבעלותו של הקב"ה על העולם.

המוקד אצל ריה"ל הוא בדמותו של משה רבנו, עושה הניסים הגדול, שהיה השליח לעשיית המכות במצרים, לקריעת הים ולהורדת התורה אל עם ישראל בקולות וברקים. ספר הכוזרי משתמש בתחילת ספר שמות כראיה האמונית הקריטית, שמלווה את עם ישראל ומנכיחה את הקב"ה בעולמו.

אך הרמב"ם חלק. כך הוא פותח את הלכות יסודי התורה:

"יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא מציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו."

ואף את הדיבר הראשון – עיקר האמונה שלכאורה, עוסק ישירות ביציאת מצרים כחלק מזהותו של הבורא, מה שמחזק מאוד את עמדת ריה"ל – מסיט הרמב"ם לעמדתו:

"וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' א-להיך, וכל המעלה על דעתו שיש שם א-לוה אחר חוץ מזה, עובר בלא תעשה שנאמר לא יהיה לך א-להים אחרים על פני, וכופר בעיקר שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו."

הראיה לפי הרמב"ם היא דווקא מהמשכת התנהלות העולם כמות שהוא, מסיבוב הגלגלים על סידרם דבר יום ביומו. נראה שהרמב"ם אווזו כן בעמדתו של רבי יהושע בן חנניה, אשר הקיסר טען בפניו כי ראייה למציאות ה' תהיה אם הוא יגרום לשמש לזרוח במערב ולשקוע במזרח. רבי יהושע עונה לו שהראיה היא בדיוק העובדה שהעולם ממשיך להתנהל בדרכו כפי שצריך, ושינוי מצב השמש הוא ראייה לסתור.¹

אברהם אבינו – בין ריה"ל לרמב"ם

הבחירה באברהם

כיצד נבחר אברהם להיות השלב הראשון בשרשרת שממנה נשתלשל עם ישראל? פשטי המקראות אינם מנמקים את הבחירה באברהם, ולא ברור לנו האם אפשר היה לבחור גם באדם אחר.

הרמח"ל בדרך ה' (חלק ב פרק ד) מסביר שאברהם אבינו נבחר אחרי עשייה ענפה, ואחרי תחרות שנמשכה דורות רבים. בחטא אדם הראשון התברר שלא כל האנושות תצליח להיות נושאת דבר ה', ולכן רק חלק ממנה יהיה השורש, והשאר – הענפים. חיפוש השורש נמשך עשרים דורות, עד שאברהם אבינו נמצא מתאים. גם המדרשים מנסים להסביר לנו את מקור הבחירה באברהם אבינו, ומתארים חוויה דתית מיוחדת של אברהם, התקדמות רוחנית, עשייה דתית ענפה תוך התמקדות גם במישור הפוליטי, עמידה מול מלכים ודאגה להפצת שם ה' בעולם. אברהם אבינו נודד ממקום למקום, עוסק בקירוב אנשים לבוראם שבשמים, ומודיע לכולם כי יש מנהיג לבירה.

אך דרך אחרת מצאנו אצל המהר"ל (נצח ישראל פרק י"א), שמספר כי בחירת עם ישראל קדמה עוד לבריאת העולם, ואברהם אבינו הוא הנבחר להיות הראשון בשושלת עם ישראל, מבלי שתקדם לכך התנהגות מסוימת.

רבי יהודה הלוי נוקט גם הוא בדרך זו בספר הכוזרי, בטענתו המפורסמת על הגרעין שבפרי, זה שמתגלגל והולך מאדם הראשון, דרך שת ונח ושם וכן הלאה, עד לתרח ואברהם אבינו. בחירתו של אברהם לא נבעה ממעשיו אלא מסגולה מיוחדת הטמונה באישיותו, ולא ייתכן היה לבחור באדם אחר, שכן דווקא אברהם הוא שמתחבר לשושלת נדירה זו.

* השיחה נאמרה בסעודה שלישית פרשת נח, לאור סוף הפרשה, ה'תשע"ו, סוכמה על ידי בנימין פונקל ונערכה ע"י אלישע אורון. סיכום השיחה לא עבר את ביקורת הרב.

1 מדרש דומה מובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק ז), וכך טוען שם אברהם אבינו בפני נמרוד: "באותה שעה נתן הקב"ה בינה לאברהם ואמר לו: אדוני המלך לא הייתי יודע רצונך, [עכשו] אומר לפניך דבר אחד

לגדלותך [ולשבחך]. אמר לו: אמור. אמר לו: מנהגו של עולם מיום שנברא העולם ועד עכשיו חמה יוצאת ממזרח ושוקעת במערב; למחר צוה אותה שתצא ממערב ותשקע במזרח, ואני מעיד בך שאדון כל המעשים אתה. אם אדון אתה הנסתרות גלויות לך, מה יש בלבי ומה אני עתיד לעשות. באותה שעה הניח אותו רשע ידו על זקנו והיה תמה תמימה גדולה."

ופשט דבר זה בכל העולם לעבוד את הצורות בעבודות משונות זו מזו ולהקריב להם ולהשתחוות, וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ולהשבע בשמה, והחכמים שהיו בהם כגון כהניהם וכיוצא בהן מדמין שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים שנעשו הצורות האלו בגללם ולדמותן אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר, ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו.¹

את התקרבותו של אברהם אבינו לבוראו, לא מסביר הרמב"ם באמצעות גרעין רוחני שהיה טמון באברהם, אלא בזכות חשיבה והבנה, שהיו יכולות להימצא אצל כל אדם:

"כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו, כי אי אפשר שיסבב את עצמו, ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטפשים ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים והוא עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה, וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו, וידע שכל העולם טועים ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם, ובן ארבעים² שנה הכיר אברהם את בוראו."

הרמב"ם עובר לתאר את פעולתו של אברהם אבינו. זהו לא "צדיק עם פרווה" הדואג רק לעצמו, אלא צדיק שמדליק את התנור עבור כל השאר:

"כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושייבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לא-לוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים, וראוי

לפי הרמב"ם, נוכחות ה' מתבטאת בהמשך קיום העולם כדרכו, בנוכחותו המתמדת של הקב"ה. גם הניסים שנעשו במצרים היו רק פתרון לבעיות שצצו – היה צריך לעבור את ים סוף, אז הקב"ה קרע אותו. כך מציג הרמב"ם את אמונתו של אברהם אבינו, וגם את האמונה שעם ישראל נותן במשה רבנו מסביר כך הרמב"ם:

"משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף, אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה, היה צריך להשקיע את המצריים קרע את הים והצלילן בתוכו, צרכנו למזון הוריד לנו את המן, צמאו בקע להן את האבן, כפרו בו עדת קרח בלעה אותן הארץ, וכן שאר כל האותות, ובמה האמינו בו במעמד הר סיני שעיינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים משה משה לך אמור להן כך וכך, וכן הוא אומר פנים בפנים דבר ה' עמכם, ונאמר לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת."

(הלכות יסודי התורה פ"ח ה"א)

גם בעיקרי האמונה לא מזכיר הרמב"ם את הניסים של משה רבנו, והוא מוזכר בהקשר למעלתו הרוחנית שזיכתה אותו בנבואה.

נעיר, שבמידה מסוימת נתגלגלה מחלוקת זו גם בתשבחות שהעניקו החסידים והמתנגדים לרבותיהם. אצל החסידים רווחים מאוד סיפורי המופתים, המקרים שבהם הצדיק הצליח להתגבר על הטבע ולהכפיף אותו לרצונו. לעומת זאת, הליטאים הרבו לשבח דווקא את התמדתם של רבותיהם, היכולת לחזור שוב ושוב על הסוגיה, להמשיך היום את מה שלמדו אתמול, ואתמול את מה שלמדו ביום שלפניו (אך לא גם בלימוד – אלא גם במעשים טובים או בתפילה; היסוד הוא ההתמדה).

דמותו של אברהם לפי הרמב"ם

הרמב"ם המשיך את מדיניות המדרשים, ובתחילת הלכות עבודה זרה הוא מספר כך:

"בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה..."

2 כנראה צ"ל "ארבעים ושמונה".

"וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לֵאמֹר אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: וְנָתַתִּי מִטֵּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפַּת דְּגַנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וַיִּצְהַרְךָ: וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשֶׂדֶךָ לְבִהֶמְתֶּךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ: הִשְׁמְרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעִצְרָה אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֵּר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדַּתֶּם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם".

(דברים ל"א, יג-יז)

מה יקרה כאשר נוכל להסתדר לבד, ולא נזדקק לגשמים כיוון שמתקני ההתפלה יסייעו לנו להפריח את המדבר רק באמצעות מי הים? אלו אולי לא ימים קרובים כל כך, אך גם לא רחוקים מאוד.

אפשר שעדיין נזדקק לגשם, למעיינות ולחלוח הקרקע ולעוד דברים שמים בצינורות לא יוכלו לספק לנו. אך גם מעבר לכך – הגשם הוא ביטוי להמשכיות העולם, למעגליות שיש בו. גם היכולת שלנו להתפיל מים – לא הגיעה מעצמה. זה חלק מהתבונה שנטע בנו הקב"ה, ומהמוטיבציה שלנו לקיים את העולם כסדרו. התקיימותו של העולם כסדרו בכל מצב – היא היא הראיה הברורה לקשר שבין הקב"ה לעם ישראל, וגם כאשר נוכל להתפיל מים, קיומו של עם ישראל ימשיך להיות ביטוי לקשר.

אברהם אבינו, האיש שעשייתו היום-יומית למען הפצת דבר ה' בעולם גרמה לקב"ה לבחור בו, הוא המודל שצריך גם לעמוד בפנינו להפצת דבר ה' בעולם. אנו צריכים להיות מוכנים לעמוד מול מלכים ורוזנים, ראשי ממשלות ושרים, ולומר את דבר ה' בלי היסוס, בדומה לאברהם אבינו. לעשות צעד אחר צעד בקירוב העולם לעבודתו יתברך, ולהמשיך בכך את יוזמותיו של אברהם אבינו.

לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו."

אך לא מדובר בקירוב לבבות נוח ונעים – אברהם אבינו נכנס למאבקים לא פשוטים, ומתמודד עם המלכות עצמה:

"כיון שגבר עליהם בראיותיו בקש המלך להורגו ונעשה לו נס ויצא לחרון, והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם א-לוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד, והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר ויקרא שם בשם ה' אל עולם, וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו."

אפשר, שברקע הדברים הרמב"ם גם רואה את עצמו כממשיכו של אברהם אבינו, ואולי יש בכך גם הסבר לבחירתו לרדת מארץ ישראל חזרה למצרים, בדומה לשיבתו של אברהם בחרון. על כל פנים, סיפורים רבים מסופרים על הרמב"ם, אגדות שעברו במסורת וסיפורים סבירים יותר. באחד מהם אנו שומעים כי הלך במרוקו בחג הסוכות ופגש את המלך. זה תמה בפניו על העלים המוזרים שהוא אוהז בידיו, והרמב"ם השיב כי שוטה אינו מי שמקיים את מצוות בוראו, אלא מי שמשליך אבנים. כאשר בירר המלך עם יועציו למה התכוון הרמב"ם, הסבירו לו אלה שהרמב"ם דיבר על מנהג השלכת האבנים על ה'כעבה'. הרמב"ם לא היסס לבקר את האסלאם, גם כשבמרקו שלטו אל-המואחידון ("המייחדים"), פלג אסלאמי שיעי קיצוני.

כשהוא יושב במצרים, לפני כיבושה על ידי צ'אלח-א-דין, הוא לא מהסס לבקר את האסלאם בשעה שעם ישראל סחוף ודווין, ומכנה את הנביא מוחמד "משוגע", ומזלזל בדת האסלאם ובעקרונותיה. את כושר העמידה הזה קיבל הרמב"ם מאברהם אבינו, שהעביר ביקורת על נמרוד מול פניו.

ירידת גשמים ומתקני התפלה

כיום, מדינת ישראל עומדת בראש חץ של התקדמות שונות, ובין השאר הדאגה למשבר המים. החל מהמצאת הטפטפות והחממות ועד למתקני ההתפלה בארץ, שהם מהמתקדמים בעולם. אנו יודעים שהגשמים הם ביטוי מפורש לקשר שבין עם ישראל לקב"ה:

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יעקב מדין
 עורך: אלישע אורון, תשע"ח

 בית המדרש הירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דואל: office@etzion.org.il
